Makale Geliş Tarihi: 14.03.2022
Makale Kabul Tarihi: 06.05.2022

Afetler Çağında Sosyolojiyi Yardıma Çağırmak ya da Afeti Yeniden Tanımlamanın Gerekliliği Üzerine[1]

İslam CAN*

Özet

Modern dönemle birlikte insanın doğaya hükmetmesine yönelik bireysel ve kurumsal pratikler arttıkça, afet kavramı yeni anlamlar kazanmakta, ayrıca afet türleri de olabildiğince çeşitlenmektedir. Zira deprem, yangın, çığ gibi kadim dönemlerden beri var olan afet türleri varlığını sürdürürken; terör, nükleer patlama, iç savaş, siber saldırı ve hatta askeri darbeler dahi afet olgusunun kapsamına dahil edilmektedir. Ayrıca insanın, bilginin, sermayenin ve diğer varlıkların küresel ölçekte hızlıca dolaşıma girmeleri de afetin boyutlarını ve etki alanlarını olabildiğince genişletmiştir. Dolayısıyla bugünün dünyasında afet olgusuna bakış, yeni perspektifler eklenerek ele alınmalıdır. Bu perspektiflerin belki de ilki, afet kavramının yeniden tanımlanmasının gerekliliği ekseninde şekillenmelidir. Çünkü afet olgusu, klasik tanımlamada belirtilen, sadece doğanın deviniminden kaynaklanan bir süreç değildir. Aksine, insanın insan ve/ya insanın doğa üzerindeki tahakkümcü tavrı, neredeyse bütün afet türlerinin oluşmasındaki temel faktördür. Bu bağlamda bu çalışma, afet kavramının yeniden tanımlanması gerekliliği üzerine odaklanmakta ve yeni bir afet tanımı önermektedir. Ayrıca sosyoloji açısından yeni bir alan olan afetlerin ortaya çıkardığı sosyolojik bağlamlar da bu çalışmanın odaklandığı diğer bir sorunsaldır.

Anahtar Kelimeler: Afet Tanımı, Afet Sosyolojisi, Afetin Sosyolojik Bağlamları

Abstract

As individual and institutional practices for man's domination of nature increase with the modern period, the concept of disaster gains new meanings, and disaster types also diversify as much as possible. Because while the types of disasters that have existed since ancient times such as earthquakes, fires and avalanches continue to exist; terrorism, nuclear explosion, civil war, cyber-attack and even military coups are included in the scope of disaster. In addition, the rapid circulation of people, information, capital and other assets on a global scale has expanded the dimensions and impact areas of the disaster as much as possible. Therefore, in today's world, the view of the disaster phenomenon should be handled by adding new perspectives. Perhaps the first of these perspectives should be shaped around the necessity of redefining the concept of disaster. Because the phenomenon of disaster is not a process that is stated in the classical definition, arising only from the movement of nature. On the contrary, the dominating attitude of man over man and/or man over nature is the main factor in the formation of almost all types of disasters. In this context, this study focuses on the necessity of redefining the concept of disaster and proposes a new definition of disaster. In addition, the sociological contexts created by disasters, which is a new field in terms of sociology, is another problematic that this study focuses on.

Keywords: Definition of Disaster, Sociology of Disaster, Sociological Contexts of Disaster

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, islamcan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5789-9104

[1] Bu çalışma daha önce İslam Can'ın editörlüğünde hazırlanan *Afet Sosyolojisi* kitabındaki "Giriş Niyetine: Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası" başlıklı bölümün gözden geçirilmiş ve sadeleştirilmiş halidir.

Giriş

Afetler çağını yaşıyoruz. Yaşadığımız dönemde afetler, sadece belirli bir coğrafi bölgeyi ve bu bölgede yaşayan insanları ilgilendiren bir husus olmanın ötesine geçti. Yeryüzünde yaşayan her insan, artık birer "afetzede"dir. Bu çağda afetzede olmak, sadece afetlere doğrudan maruz kalmakla değil, aynı zamanda afetlerin oluşturduğu ekonomik, sosyal ve siyasal etkilerin hissedilmesiyle de ilişkili hale geldi. Ayrıca bu etki, gündelik yaşam pratiklerinin büyük oranda yeniden yapılandırılmasıyla kültürel hayatın değişimini de beraberinde getirdi. Dolayısıyla afetzede olmak, fiziksel ve mali kayıpların yanı sıra sosyal ve kültürel hayatın rutinlerini de değiştirerek tanımı ve sınırları genişleyen bir varoluşa evirildi.

Afet olgusu, 20. yüzyıldan itibaren varlığını belirgin bir şekilde hissettiğimiz toplumsal bir gerçekliğe dönüştü. Bu gerçekliğin inşasında, doğayla iç içe yaşamayı tercih etmek yerine, insanın doğaya müdahale etmesi, doğayı kontrol altında tutması ve doğanın kaynaklarından sınırsızca faydalanma iştihası etkili oldu (Birekul, 2020: 163). Zira insanın doğaya hükmetme tutkusu, yaklaşık üç asırdır bir yaşam ve kültür biçimine dönüşerek adeta toplumsallaştı. Doğayı tahrip etme pratiklerinin zamanla toplumsallaşması; ekonomik, sosyal ve siyasal çatışmaları beraberinde getirirken, aynı zamanda "görünmeyen" yan etkilerini de oluşturdu (Beck, 2011: 122). Halbuki doğa, insanın varlığıyla, insan ise doğanın imkanlarıyla anlam kazanmaktaydı. Oysa 19. yüzyılın sosyal teorileri, doğayı verili, insan için tahsis edilmiş ve hükmedilmesi gereken bir gerçeklik olarak anlamaktaydı (Beck, 2011: 122). Ancak modern dönemle birlikte afet türleri ve sayılarının artmaya başlaması, insanın doğa karşısındaki bu tutum ve davranışlarına yönelik ciddi sorgulamaları da beraberinde getirdi.

Tarih boyunca insanlar, afetlerin kaynağının neler olduğuyla ilgili pek çok açıklama üretmiştir. Geçmişten bugüne afetlerin kökeniyle ilgili kabuller, genel olarak üç aşamadan geçmiştir. Bunlar;

1. Tanrı: Geleneksel dönemde afetler, doğaüstü olaylar olarak görülür ve bunlar "Tanrı'nın işleri" şeklinde yorumlanırdı.

2. Doğa: Aydınlanmayla birlikte sekülerizmin toplumsal düşünceye yayılması, afetlere olan bakışı değiştirdi. Bilimin yeni bir bilgi kaynağı olarak görülmesiyle; afetler, bilimsel verilerle açıklanmaya çalışılmış, böylelikle "doğa"nın belirleyiciliği düşüncesi kabul görmüştür.

3. İnsan: Doğaya hâkim olma düşüncesiyle yoğrulmuş modernizm ve sanayileşmenin sonuçları, afetleri tetikleyen asıl aktörün "insan" olduğu gerçeğini ortaya çıkardı (Furedi, 2007b: 483).

Bugün çoğu insan "afetlerin nasıl meydana geldiğini" değil, "afetlerin neden meydana geldiğini" sorgulamaktadır. Bu sorgulamanın yanıt bulması, aynı zamanda insanın anlam arayışıyla da yakından ilgilidir (Furedi, 2007b: 484). İlk soru, doğayı merkeze alan fen bilimlerinin, ikincisi ise insanı ve toplumu odağına alan sosyal bilimlerin, özelde sosyolojinin sorusudur. Çünkü 19. yüzyıldan itibaren disiplinlerin gelişmesi ve ayrışmasıyla, afetlerin nasıl oluştuğu sorusuna yönelik fen bilimlerinin yanıtları, merak duygusuna eşlik eden bir meşruiyet sağlamaktaydı. Afetlerin "nasıl oluştuğu"nun bilinmesine rağmen doğaya hükmetme tutkusunun oluşturduğu toplumsallaşma, doğayla iç içe yaşamayı tercih etmek yerine "doğaya rağmen" yeni bir yaşam ve kültür inşasını önceledi. Dolayısıyla afet sosyolojisinin ele aldığı ve araştırdığı konulardan biri de şu soru temelinde anlam kazanmaya başladı: "Afetlerin nasıl oluştuğu bilinmesine rağmen hala neden afetler yaşanmaktadır?" Bu soruya verilecek yanıt; afet kavramını, afetin toplumsal sonuçlarını, doğanın ve/veya insanın afet oluşumlarına etkisini yeniden anlamaya, tanımlamaya ve yorumlamaya önemli katkılar sağlayacaktır.

Şöyle bir önerme ortaya atılabilir mi? "Bütün afetler, insan kaynaklıdır." Bu önerme, afetlerin kaynağına ilişkin bütünüyle totolojik bir bakışı yansıtıyor olabilir. Hatta "Nükleer patlama veya terörizm gibi afetler insan kaynaklıdır. Ancak deprem ya da sel gibi afetler, nasıl olur da insan kaynaklı olabilir?" gibi anlamlara gelen pek çok soru da sorulabilir. Her ne kadar bütünüyle genellenebilir bir önerme olmasa da bu önermeye başka bir açıdan bakmak mümkündür. Bu bakış, afetlerin kaynağı olarak "insan"ı merkeze alan bir yaklaşıma dayanmaktadır. Örneğin, insanı merkeze alan bu yaklaşım açısından depremler, sadece yer kabuğunun doğal devinimlerinden biridir. Esasında depremler veya yer kabuğundaki hareketler bir afet değildir; sarsıntı gibi mekanik bir olay, ancak toplumun yaşamını derinden etkilediği, büyük çapta ölüme ve hasara yol açtığı zaman afet olmaktadır (Akgüngör, 2011: 13). Başka bir deyişle herhangi bir doğa olayı, tek başına afet olarak nitelendirilmemektedir. Depremin meydana gelmesi de yağmur/kar yağması, rüzgâr esmesi, güneşin doğması veya mevsimlerin oluşması gibi bir hava/doğa olayıdır. Ancak bu olaylar; nedenleri, oluş süreci ve sonuçları itibarıyla insan yaşamını fiziksel, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yönlerden etkilemekteyse, işte o zaman afet olarak tanımlanabilir. O

halde yumuşak zemine inşa edilen yapıların ve yeterli ve/veya kaliteli malzeme kullanılmadan yükselen konutların depremde yıkılması; dere ya da ırmak yataklarına inşa edilen şehirlerde sel ve taşkından dolayı maddi ve insani kayıpların yaşanması; şehirlerin volkanik patlama tehlikesi olan dağların eteklerine kurulması ve "doğal afet" olarak nitelenen birçok olayın büyük yıkımlarla sonuçlanması, kuşkusuz doğanın değil insanın müdahalesiyle açıklanabilir. Kaldı ki afetlere karşı yüzyıllardır ayakta kalan şehirlerin ve bu şehirlerdeki yapıların varlığı, afet-doğa-insan kavramlarına ve bu kavramlar arasındaki etkileşime dair eleştirel bir bakışı gerekli kılmaktadır. Ancak böyle bir bakış, insanın doğa karşısındaki anlam arayışına önemli katkılar sağlayabilir.

Doğanın tahribatıyla oluşan sorunlar gerek kökenleri gerekse de sonuçları bakımından sadece fiziki dünyayı değil, aynı zamanda insanın meselesidir (Beck, 2011: 123). Zira insan eliyle doğaya yapılan katliam düzeyindeki müdahaleler hem afetlerin etki düzeyini artırmasına hem de yeni afet türlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 3). Başka bir deyişle insan-doğa mücadelesinde, terazinin kefesi insan lehine ağır bastıkça, yeni afetlerin ortaya çıkması da kaçınılmaz hale gelmektedir. Nitekim 2019 yılının aralık ayından itibaren dünyayı etkisi altına alan ve şimdiye kadar 1 milyonun üzerinde insanın ölümüne neden olan Covid-19 salgını, doğanın insanla rövanşında elde ettiği galibiyettir (URL-1).[2]

Her yıl dünya genelinde yaşanan binlerce afet, milyonlarca insanın yaşamını önemli ölçüde etkilerken aynı zamanda sosyolojik çıkarımlara muhtaç birçok toplumsal olaylara da neden olmaktadır. Toplumların yaşamını derinden etkileyen bu olayların sosyolojik açıdan incelenmesi, ortaya çıkan sosyolojik bağlamların analizi açısından önemlidir. Sosyolojinin bir alt disiplini olan afet sosyolojisi ise bu bağlamları birtakım ilişkiler çerçevesinde ele almaktadır: Doğa-insan mücadelesinin afetlere etkisi, afet ve ekolojik sistem etkileşimi, afet süreçlerinde gözlemlenen psiko-sosyal durumlar, afetlerin din, ekonomi ve siyaset gibi sosyal kurumlara etkisi, afet süreçlerinde medya, sivil toplum ve resmi yardım kuruluşlarının rolleri, siyasal yönetimlerin afet yönetimi, krize müdahale ve sosyal politika stratejileri ve afetlerde dezavantajlı grupların yaşadığı problemler, afet sosyolojisinin ele aldığı beli başlı konulardır.

[2] 1994-2013 yılları arasında, küresel ölçekte meydana gelen 6.873 doğa afetinde 1 milyon 350 bin insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarca insan yaralanmıştır. Bu verilere göre ortalama her yıl 68.000 insan afet kaynaklı olarak hayatını kaybederken yine her yıl 218 milyon insan ise afetzede olarak kayıtlara geçmiştir (Ersoy, 2016: 3). Kaldı ki Covid-19 salgını, dünya geneli bakımından yaklaşık on ay içerisinde insana verdiği zarar, 1994-2013 yılları arasında (yirmi yıl) yaşanan afetlerin verdiği zarara eş değerdir.

Afetlerin Sosyolojisini Yapmak

Afet kavramı köken itibarıyla Arapça olup "büyük felaket, yıkım, bela" anlamlarına gelmektedir. İngilizcede afet, "disaster" kelimesiyle karşılanmaktadır. Etimolojik olarak bakıldığında disaster, "dis" (unfavorable-istenmeyen) ve "astro" (stars-yıldızlar) kombinasyonundan oluşan ve Latinceden türeyen bir kelimedir. Dolayısıyla Antik Çağ'daki inanışlar, afetleri kötü yıldızların neden olduğu felaketler olarak yorumlamışlardır (Yılmaz, 2003: 1). Ancak bugüne gelindiğinde, afet kavramına ilişkin her ne kadar bazı tanımlar yapılmış olsa da esasında afet sosyolojisi literatürü açısından üzerinde mutabık kalınmış bir tanım bulmak güçtür (Gökçen, 2020: 42). Ayrıca yabancı literatürde afet kavramının tanımlanması, başlı başına bir tartışma konusudur (Bkz. Alkın, 2020). Literatürdeki mevcut tanımlar, afeti çoğunlukla "neden" olarak değil "sonuç" olarak görmektedir. Örneğin AFAD'ın tanımına göre afet, toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olaydır. Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur (2014: 23). Başka bir tanıma göre afet, "bir toplumu günlük normlarının dışına çıkmaya zorlayan bir olgudur. Afet, gerçekleştiği bölgedeki toplumun yaşam alışkanlıklarını ve ekonomik faaliyetlerini cebren değiştirir. Bu değişim istemli ve yavaş değil, cebri ve hızlıdır" (Aydın, 2013: 2). Diğer bir tanımda ise afet, "dünya sistemindeki bazı doğa olayları, teknolojik ya da insan kaynaklı yapıp etmeler ile ortaya çıkan ve meydana geldiği yerlerde çok sayıda insanın ölümüne, yaralanmasına ve mal kayıplarına yol açan ülkenin doğal çevresine, konut, tarımsal alanlarına ve iletişim-ulaşım ağı gibi yapılarına derin hasarlar bırakan olaylardır" (Dölek, 2020: 5).

Afet kavramına ilişkin yapılan birçok tanım, bu üç tanımın ürettiği nosyondan pek farklı değildir. Afet sosyolojisi perspektifinden ele alındığında mevcut tanımlar, afet-toplum etkileşimini betimlemede yetersiz kalmaktadır. Ayrıca bu tanımlar, benzer düşünce kalıpları ekseninde oluşturulduğu için, bazı yönlerden de eleştirilebilir. Afet tanımlarına yöneltilebilecek eleştiriler şu şekilde sıralanabilir:

1. Afetin Gerçekleşmesinde Doğanın Sorumlu Tutulması: Çoğu tanımda doğa, afetin meydana gelme nedenlerinden biri olarak görülür. Hatta çoğunlukla afetler, "doğal" nitelemesiyle ifade edilir. Oysa doğa, kendi fıtratı, varoluş gerekleri yani "doğası"

itibarıyla, insan olsa da olmasa da bu olayların gerçekleştiği evrendir. Esasında afet olarak nitelenen olaylar, etki/yıkım alanı içerisinde "insanlar" var olduğu için afettir. Başka bir deyişle, bu olaylar eğer insan topluluklarının yaşamadığı coğrafi bölgelerde meydana gelmişse, bu durumda afetlerden söz etmek mümkün değildir. Örneğin deprem, aslında yer kabuğunun olağan bir hareketliliğidir. Veya virüsler, doğada kendi yaşam döngüsü içerisinde varlığını sürdürmektedir. Ancak insan topluluklarının yaşadığı bölgelerde depremlerin olması ya da virüsün yaşadığı eko-sisteme insan eliyle yapılan müdahaleler, afetlerin meydana gelmesine imkân vermektedir. Bugün Covid-19 salgınına yol açan virüs, eğer bir insan müdahalesi olmasaydı, kendi habitatında yaşamaya devam edecekti.

2. "Doğanın Katil, İnsanın Maktül Olduğu" Algısının Üretilmesi: Birçok tanımda afetlerin "fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıpları doğurduğu, gündelik yaşamı durdurduğu veya kesintiye uğrattığı" belirtilmektedir. İnsan kaynaklı afetler dışarıda tutulduğunda, "doğal afet" olarak nitelenen felaketlerde de insan faktörü öne çıkmaktadır. Çünkü doğa/hava olaylarının "afete dönüşmesi", çoğunlukla insanın doğanın reflekslerine uyum sağlayamamasıyla ilgilidir. Örneğin 1999 Marmara depremlerinden sonra "Deprem öldürmez, kötü yapılmış bina öldürür" sözü, akılda kalan en önemli mottolardan biriydi. Bu mottoya eşlik eden "Neden aynı şiddetteki bir deprem Japonya'da veya ABD'de aynı yıkımı yapmıyor?" sorusu, depremde yaşanılan kayıplardan insanın da sorumlu olduğuna işaret ediyordu (Akgüngör, 2011: 13).

3. "Afetler, Yaşanan Felaketlerin Sonucudur" Yanılsaması: Afet; sadece, insanları derinden etkileyen büyük felaketlerin yaşanmasıyla oluşan bir durum değildir. Aynı zamanda bu felaketlerin öncesini, meydana gelmesini ve sonrasını da kapsayan üç boyutlu bir süreçtir. Örneğin 22 Ağustos 2020 tarihinde Giresun'da yaşanan sel ve taşkın afeti; sadece, meydana geldikten sonra yaşanan can ve mal kayıplarıyla sınırlı değildir. İklim şartları, coğrafi koşullar, şehir planlaması, temel afet bilinci, ilk yardım, afet ve kriz yönetimi gibi süreçleri de kapsamaktadır.

Literatürdeki afet tanımlarına yönelik kuşkusuz başka eleştiriler de getirilebilir. Bu eleştiriler, afet kavramının tanımlanmasına ilişkin tartışmalara zenginlik katmaktadır. Ayrıca bu tür kavramsal eleştiriler,

bir yandan ortak bir nosyon geliştirmeye, diğer yandan kavrama dair yeni anlam haritalarının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Nihayetinde tanımların yeniden üretimi, toplumsal sorunları sağlıklı bir şekilde analiz edebilecek kuramları ve bu kuramlar temelinde formülize edilen yeni yöntem ve teknikleri literatüre kazandıracaktır. Bu bilimsel ilkelerden hareketle afet kavramı, var olan tanımlar da göz önünde tutularak yeniden tanımlanabilir. Bu usul ve esaslar çerçevesinde bu çalışmanın temel iddiası, afet olgusunun yeniden tanımlanması gerektiği yönündedir. Dolayısıyla afet kavramını şu şekilde tanımlamak mümkündür: Afet, insan topluluklarının yaşadığı yerlerde zamanla oluşan gerek doğanın olağan devinimiyle gerekse de insanın doğrudan veya dolaylı müdahalesiyle gerçekleşen; sonuçları bakımından önemli toplumsal sonuçlar doğuran ve birçok bakımdan hasara ve kayıplara neden olan sosyal bir olgudur.

Afet, "kriz" ya da "risk" kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılsa da bu kavramlar birbirlerinden farklı anlama sahiptir. Söz konusu kavramların, "beklenmedik, istenmeyen, öngörülemez, yönetilemeyen" gibi yakın anlamlara sahip olması, bu kavram karmaşasını üretmektedir (Boin & Hart, 2007: 42). Örneğin krizler, çeşitli tehditlerden sonra ortaya çıkabilir: Küba füze krizi, Çernobil, SARS salgını, 11 Eylül (9/11) ve Asya tsunamisi gibi felaketlerin pek çok biçimi krize dönüşebilir (Boin & Hart, 2007: 42). Diğer yandan risk ile afet arasında da önemli bir ayrım bulunmaktadır. Risk, afetin öngörüsüdür. Riskler, daimî bir sanallık ya da imge halinde varlığını korur ve ancak öngörüldüğünde "güncel" bir gerçekliğe dönüşür (Beck, 2011: 357). Dolayısıyla afet kavramı merkeze yerleştirildiğinde; risk kavramı, afetin somut olarak meydana gelmesinden önce, afetin gerçekleşebilme ihtimalinin öngörülmesini, kriz kavramı ise afetin gerçekleşmesiyle birlikte ortaya çıkan karmaşanın, karışıklığın, kesintinin ya da anormalliğin varlığını ifade eder. Zira kriz, yönetilmesi gereken önemli bir sürecin parçasıdır. O halde afet, risk ve kriz kavramlarını da içine alan bütünsel bir süreçtir.

Afetin tanımlanması ve yakın anlamlı kavramlardan ayrıştırılması, afet sosyolojisi alanının sınırlarını belirlemede fayda sağlamaktadır. Afet sosyolojisinin temel meselelerinin belirlenmesi, bu alanda yapılacak çalışmalara kılavuzluk edecektir. Temel meselelerin belirlenmesi için birtakım soruların yöneltilmesi, afet sosyolojisine kapsamlı bir alan açmak adına yerinde olacaktır. Bu doğrultuda şu soruların önemli olduğu düşünülmektedir: Sosyolojinin afet ile olan etkileşimi hangi kategorik veya teorik düzlemde inşa edilebilir? Mevcut afet çalışmaları, afetlerin oluşturduğu toplumsal etkileri yeterince analiz edebilmiş ve çözümleyebilmiş midir? Afetler sadece sosyal yapı ve toplumsal de-

ğişme bağlamlarında mı ele alınmalıdır? Afetleri, sosyolojinin "dayanışma", "bütünleşme", "kaos", "çatışma" ve "anomi" gibi kadim kavramlarıyla açıklamak ve değerlendirmek yeterli midir? Afet sosyolojisi çalışmalarının teorik ve metodolojik bir düzlemi var mıdır? Sosyolojinin grand teorileri afet çalışmalarına nasıl bir perspektif sunabilir? Bu minvaldeki sorular kuşkusuz daha da artırılabilir. Nitekim dünyada ve Türkiye'de afet sosyolojisine yönelik ilgi ve çalışmaların artmasıyla birlikte gerek yukarıdaki gerekse de merak edilen yeni sorulara verilecek sosyolojik yanıtlar, literatürün daha da zenginleşmesine katkı sağlayacaktır.

Afetin Sosyolojik Bağlamları

Afetler her yönden araştırma konusu yapılabilir mi? Afetler hangi sosyolojik bağlamlarda incelenebilir? Sosyologlar, afet-toplum etkileşimini hangi sosyal kurumlar ekseninde ele almalıdır? Kuşkusuz bu tarz sorular, afetlere bütünsel bakışı önceleyen sosyologlar için önemlidir. Bu bütünsellik kaygısından hareketle çalışmanın bu kısmında yukarıdaki sorulara yanıt aranacaktır. Aşağıda afet-toplum etkileşimi olduğu düşünülen belli başlı konulara yer verilmiştir. Bu konular nihai olmayıp afetle ilişkisi kurulan başka bağlamlara da yer verilebilir. Ayrıca sahadan elde edilecek bulgularla birlikte yeni sosyolojik bağlamlar da eklenebilir. OECD raporunda afetin etkileri dört ana kategoride toplanmıştır.

1. Biyolojik-Yaşamsal Etki: Afetlerden dolayı hayatını kaybeden, yaralanan ve zarar görenler,

2. Fiziksel Etki: Konut, alt yapı, tarım ve yaşam hattı sistemleri gibi fiziksel hasarlar,

3. Ekonomik Etki: Mali ve ekonomik kayıplar,

4. Sosyolojik Etki: Parçalanmış aileler, yetimler, borçluluk, eğitim fırsatlarının kaybı ve hayatta kalanların yaşadıkları travmalar gibi sosyal sonuçlar (bkz. Yavuz & Dikmen, 2015: 305).

OECD'nin yaptığı bu kategorileştirme her ne kadar afetlerin farklı şekillerde etki ettiğini ifade ediyor olsa da esasında afet olgusu bu dört kategoriden daha fazlasıdır. Ayrıca birbiriyle iç içe geçmiş sosyal yapıların ve sistemlerin, bu kategoriler temelinde ayrıştırılması ya da arasına sınırlar çizilmesi mümkün değildir. Sözgelimi ekonomik etki faktörünü, sosyolojik etkiden ayrı tutmak mümkün olmadığı gibi, biyolojik-yaşamsal etki faktörünü fiziksel etkiden bağımsız görmek de mümkün

değildir. Kısacası sosyolojik etki faktörü, afetlerin sonucu olarak ortaya çıkan birtakım sosyal problemlerin betimlenmesinden daha komplike bir durumdur. Çünkü sosyolojik etki; hem biyolojik-yaşamsal, fiziksel ve ekonomik etki faktörlerini içine almakta hem de afet ve kriz yönetimi, sivil toplum, sosyal politika ve medya gibi birçok faktörü çevrelemektedir. O halde sosyolojik etki, sadece afetin sonuçları açısından değil afet öncesi ve afet sırasındaki bütün süreçleriyle temel bir faktördür.

Afetler, her ne kadar fiziksel olaylar gibi görünse de çoğunlukla toplumsal olaylardır. Bu olaylar; ekonomi, din, psiko-sosyal durumlar, eşitsizlikler, dezavantajlı gruplar, sosyal politika, sivil toplum, afet ve kriz yönetimi gibi birtakım meseleler etrafında çözümlenebilir. Bu meseleler çalışmanın diğer bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak afetin sosyolojik bağlamlarına bir çerçeve çizebilmek için kısaca bu meselelere değinmekte yarar vardır.

Afet olgusuyla beraber değerlendirilen faktörlerden biri ekonomik etkidir. Türkiye gerek jeolojik yapısı gerek iklim özellikleri gerekse de terör ve çevresindeki iç savaşlar nedeniyle sıklıkla afetlere maruz kalmaktadır. Türkiye'de afetler genellikle deprem, kuraklık, sel, heyelan, yangın, iş kazası, fırtına, çığ, sıcak hava dalgası, salgın ve terör şeklinde meydana gelmektedir. Dünya genelinde ise deprem, kasırga, tayfun, tsunami, sıcak hava dalgası, kuraklık, salgın, terör, siber saldırı ve nükleer patlama gibi afetler yaşanmaktadır.

Afetler fiziksel hasarlara neden olduğu gibi yerel ve küresel ekonomileri de derinden sarsabilir. Afet kaynaklı ekonomik kayıplar, her geçen yıl afet çeşitliliğinin artmasıyla birlikte önemli boyutlara ulaşmıştır. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014: 3) verilerine göre afetler, Türkiye'deki sürdürülebilir kalkınmanın ve toplumsal güvenliğin önündeki en büyük engellerden biridir. Doğrudan ekonomik kayıplar şeklinde ölçüldüğünde, doğal afetlerden kaynaklı kayıplar GSMH'nin yılda %3'üne denk gelmektedir. Covid-19 salgınıyla beraber bu oranın, daha yüksek seviyelere çıktığı düşünülmektedir. Afetler sonuçları itibarıyla birtakım olumsuz ekonomik gelişmelere yol açmaktadır. Şiddeti veya büyüklüğü oranında ölüm ve yaralanmaların yanı sıra konut, altyapı ve tarımsal hasarlara da neden olmaktadır. Ayrıca ekonomik sermaye ve faaliyetlerin yerel kayıplarıyla birlikte ölüm olayları ve yaralanmaların sigorta bedellerine yansıması, kısa vadede makroekonomi için ağır bir yük oluşturmaktadır (Albala-Bertrand, 2007: 165).

Afetlerin sosyolojik bağlamlarından bir diğeri de dindir. Din, insanların toplumsal yaşamlarını organize etmesine ve düzenlemesine yardımcı olan önemli bir sosyal kurumdur. Din ve toplum ilişkisi; dö-

nemlere, toplumlara ve yaşanan olaylara göre değişkenlik göstermiştir. Geleneksel dönemlerde toplumların din ile kurduğu ilişki, modern dönemde kurulan ilişkiden farklıdır. Ancak din, toplumlar için önemli bir referans kaynağı olmaya devam etmektedir. Din faktörü, afet gibi büyük kırılmalara ve dönüşümlere neden olan olaylarda; yardımlaşma, dayanışma, anlam verme, ceza, korku, boyun eğme ve rehabilitasyon gibi sosyolojik ve psikolojik süreçlerle irtibatlandırılabilir.

Afetler bağlamında din ve insan/toplum ilişkisi temelde iki biçimde ele alınabilir. İlki, afetlerden Tanrı'yı sorumlu tutma. İnsanlık tarihinin başından itibaren afetler, doğaüstü olaylar olarak görülmekte ve bu olaylar "Tanrı'nın işleri" olarak yorumlanmaktaydı. Geçmişten bugüne pek çok dine göre afetler, "Tanrı"nın izni ve bilgisi dahilinde gerçekleşmektedir.[3] Zira afet sonrasında oluşan büyük yıkımlar ve can kayıpları, insanların din temelli sorgulamalarını da beraberinde getirebilmektedir. 2004 yılında Hint Okyanusu'nda Endonezya'nın Sumatra Adası açıklarında meydana gelen 9,1 büyüklüğündeki deprem ve sonrasında oluşan büyük tsunami, Endonezya, Tayland, Sri Lanka ve Hindistan olmak üzere 14 ülkede 230.000 civarında insanın ölümüne ve yine binlerce insanın yaralanmasına neden olmuştu. Tsunamiden sonra dini liderlerin sorduğu şu soru dikkat çekmekteydi: "Bütün bu olup bitenler içerisinde Tanrı nerede?" (Furedi, 2007b: 482). Bu soru her ne kadar teoloji bağlamında anlam bulsa da; insanların afetlerin sebebi olarak Tanrı'yı işaret etmeleri bakımından önem arz etmektedir.[4]

---

[3] İslam dinine göre afetler, Allah'ın izni ve bilgisi dâhilinde gerçekleşir (Bkz. Bakara, 117). İslam inancına göre Allah, işledikleri günahlardan dolayı toplulukları afetler yoluyla cezalandırabilir. Bu toplulukların yaşadığı afetler, Kur'an'da birçok yerde ele alınmaktadır. Kur'an, dini bir metin olmasının yanı sıra aynı zamanda "afet" temelli bir okumaya da tabi tutulabilir. Zira deprem ismini taşıyan surenin (Zilzal Suresi) bulunduğu Kur'an'da; Nuh Tufanı, Ad, Lut, Hud gibi bazı kavimlerin cezalandırılması, çekirge istilası, Yusuf Peygamber kıssasındaki kuraklık ve kıtlık gibi birçok afetten bahsedilmektedir. Bu afetler aynı zamanda kendi dönemindeki afet ve sosyal yapı arasındaki ilişkiler konusunda da ayrıca bir okumaya tabi tutulabilir.

[4] Bu hususla ilgili başka bir örnek ise 17 Ağustos 1999 Marmara depremleri sonrasında, temel insan haklarının yasaklanmasına ilişkin düzenlenen bazı protestolardaki pankartların diliyle ilgilidir. Türkiye, 28 Şubat 1997 post-modern darbesinden sonra çalışma ve eğitim hakkı gibi temel hakların engellendiği "yasakçı" bir yapıya büründü. Başörtüsü veya sakalından dolayı çalışma ve eğitim hakları elinden alınanların, bu hakların iadesi için yaptıkları protestolarda bir pankart oldukça dikkat çekmiş ve Türkiye'nin gündemine oturmuştu: "7.4 Yetmedi mi?" İslam inanç usul ve esaslarına göre Allah, herhangi bir topluluğu ya da grubu afet yoluyla cezalandırabilir. Kur'an-ı Kerim'de bu nedenselliği ifade eden birçok kıssa bulunmaktadır. İslam inancına göre bu gerçeği inkâr etmek, dinden çıkmayı da beraberinde getirmektedir. Zira İslam dinine göre, Allah'ın afet yoluyla kim ya da kimleri cezalandıracağı bilgisi, yine O'nun tasarrufundadır. Dolayısıyla 17 Ağustos depreminden sonra hak ihlalleri kastedilerek ifade edilen "7.4 Yetmedi mi?" söylemi, depremin tümüyle yönetilenleri vurduğu da göz önünde tutulduğunda, bir gerçekliğin ifadesi anlamında "irrasyonel", Tanrısal bilgiye vakıf olma iddiasıyla da "ezoterik" bir durumdur.

Afetler bağlamında din-insan/toplum ilişkisinde ikinci noktayı, afet sonrasında psiko-sosyal destek olarak din faktörü oluşturmaktadır. Afetler sonrasında oluşan kaos ortamı, bireyin yaşadığı olayları ve başına gelen felaketleri sorgulama ihtiyacını doğurur. Bu sorgulama sonrasında insanlar, kendi inanç sistemleri içerisinde birtakım rasyonel sonuçlara ulaşabilir. Bu "rasyonel sonuçlar" her ne kadar pozitivist paradigmaya göre bir anlam ifade etmese de esasında yorumlayıcı (hermeneutik) paradigma yaklaşımıyla "anlamlı" hale gelebilmektedir (Bayhan, 2012: 335). Afet gibi büyük yıkımlara neden olan olaylar karşısında insanlar, dini referanslardan beslenen söylemleri kullanabilirler. Örneğin İslam inancındaki "imtihan" düşüncesi, bu tür olaylarda adeta bir "başa çıkma stratejisi" olarak işlev görür. Afetin ilk zamanlarında insanlar, kaos, korku, belirsizlik, karamsarlık ve ümitsizlik gibi olumsuz duygu ve düşünceleri yoğun olarak yaşamaktadırlar. Fiziksel, ekonomik ve insani kayıplara imtihan inancıyla yaklaşmak, "kaza ve kadere iman teslimiyetiyle" birlikte psikolojik bir desteğe dönüşebilir. Dolayısıyla gerek afetler gerekse de başka olaylardan kaynaklı kayıplar sonrasında hem İslam dini hem de çoğunlukla diğer dinler, sorunlarla mücadele etmede psikolojik destek işlevi görebilmektedir.

Afetle ilgili sosyolojinin ele aldığı diğer bir bağlam, psiko-sosyal etki faktörüdür. Quarantelli'ye göre deprem, sel, kuraklık gibi afetler, afetin öncesinde, afet esnasında ve afet sonrasında da insan davranışlarıyla sosyal sonuçlara sahiptir (2005: 343). Psiko-sosyal faktör, afet öncesinde düşük yoğunluklu, afet sırasında ve sonrasında ise yüksek yoğunluklu olarak hissedilir. Afet süreçlerinde insanların yoğun şekilde hissettiği duygu, korkudur. Furedi'ye göre korku, afeti hayal ettiğimiz ya da yaşadığımız zamanlarda ortaya çıkan en dominant duygudur. Ayrıca korku, yaşadığımız çağda sosyal gerçekliğin önemli bir boyutunu oluşturur. Çevre, sağlık, suç, çocuklar, yeni teknolojiler ve terörizm gibi birçok mesele, oldukça dramatik bir şekilde toplumda korku ve kaygının oluşmasında önemli rol oynar (Furedi, 2007a: 508). Terör korkusu, salgın korkusu, deprem korkusu, kıtlık korkusu, ölüm korkusu ve daha pek çok korku, toplumun topyekûn ruh haline dönüşebilir. Hissedilen korkuların etki düzeyine bağlı olarak bu duygular, zamanla travmaya veya yaşam boyu sürüp giden psikolojik rahatsızlıklara yol açabilir.

Afet sonrası psiko-sosyal yardım uygulamaları, çok uzun bir geçmişe sahip değildir. Sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinin ortak çalışma ve uygulama alanı da olan psiko-sosyal yardım, esasında bir sosyal hizmet müdahalesidir (Aydın, 2013: 1). Özellikle son dönemlerde psiko-sosyal yardımlar, afetzedelere yönelik önemli bir müdahale ve destek olarak görülmektedir. Zira afet sonrasında insanların çadır, batta-

niye, gıda gibi fiziksel ve yaşamsal ihtiyaçları kadar, hatta daha fazla, psiko-sosyal yardımlara ihtiyacı vardır. Çünkü can kayıplarında ve yaralanmalarda afetzedenin duyduğu en büyük ihtiyaç psiko-sosyal desteklerdir. Türkiye'de son dönemlerde yaşanan afetlerde Kızılay, AFAD ve sivil toplum örgütleri, yaptıkları fiziksel yardımların yanı sıra sahaya gönderdikleri psikolog, sosyolog ve sosyal hizmet uzmanlarıyla afetzedelere psiko-sosyal yardım hizmeti sunmaktadır.

Afetler, yeni bir toplumsal tipi akla getirmektedir: Afetzede. Bugünün dünyasında artık herkesin bir afet öyküsü var. Deneyimlediğimiz salgın afeti, aktör ya da nesne fark etmeksizin bu hikâyede herkese bir afetzede tipi uyarlamaktadır (Aydemir, 2020: 305). Çünkü etkilenen sayısı kadar afet vardır. Başka bir deyişle afetten etkilenen her özne, fiziksel olayın etkilerini kendi yaşam süzgecinden geçirmek suretiyle afetin öznel bir yorumunu üretir (Akgüngör, 2010: 4-5). Bu öznel yorumlar, yeniden anımsamalarla afetin toplumsal hafızasını inşa eder. Hafızaya kazınan afetler, her yıl dönümünde acıları yeniden duyumsar (Eyre, 2007).

AFAD'ın tanımına göre afetzede; "afete uğramış, afetten etkilenmiş ve olmuş ya da olması muhtemel afet ve acil durumlardan dolayı fiziksel, sosyal ve ekonomik yönden zarara uğrayan veya uğraması muhtemel kişidir (2014: 36). Ayrıca afetzedeler, psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duyan mağdurlardır. Afetzede psikolojisi, bireylerin, normal yaşam düzenlerinin bozulması ile birlikte sinirlilik, kaygı, güvensizlik vb. duyguları yoğun olarak yaşamaya başlamasını kapsamaktadır. Afetzedeler için psikolojik ilk yardım ve psikolojik destek faaliyeti, afet sonrasında yapılması gereken sosyal çalışmalardandır (AFAD, 2014: 36).

Afetlerin sosyolojik bağlamında bir sonraki durağı dezavantajlı gruplar oluşturmaktadır (Bkz. Demir, 2020). Çünkü dezavantajlı gruplar, toplumun geri kalanlarına kıyasla afetleri çok daha ağır şekilde yaşamaktadırlar (Bolin, 2007: 113). Afet çalışmaları; din, ırk, milliyet, cinsiyet, engellilik, sosyal sınıf ve gelir düzeyi bakımından fırsat eşitsizliklerine maruz kalan dezavantajlı grupların afetlerden fiziksel, sosyal, ekonomik, duygusal yönden daha fazla etkilendiklerini ve toplumsal rollerini gerçekleştirmelerinde önemli problemler yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Enarson vd., 2007: 130-131). Bu çalışmalar, afet süreçleri ile sosyal eşitsizlikler arasında önemli bir korelasyon olduğunu göstermektedir (Bolin, 2007: 113). Örneğin 2004 yılında Katrina Kasırgası New Orleans'ı harap ettiğinde medyada çıkan görüntüler, Amerika'daki sosyolojik bir gerçekliği de apaçık gözler önüne sermiştir. Herhangi bir toplumsal hareketin, siyasi partinin ya da sosyolojik analizin (her ne kadar iyi temellendirilmiş veya yapılandırılmış olsa da) topluma ya da

dünyaya anlatmayı başaramadığı bu gerçeklik, ezilen öteki Amerika'nın ve yoksulluğun son derece "ırksal yüzü"nün ifşasıydı (Beck, 2011: 360). Dolayısıyla afetler, toplumdaki her grubu ilgilendirmesiyle demokratik, dezavantajlı grupları daha çok etkilemesiyle hiyerarşiktir.

Afet ve yoksulluk arasında döngüsel bir ilişki bulunmaktadır. Yoksullar afetlerden daha ağır bir şekilde etkilenirken afetler de sonuçları itibarıyla gelir dağılımının bozulmasına ve yoksulluğun artmasına neden olmaktadır (Ekşi, 2015: 91). Uluslararası sivil toplum örgütü olan OXFAM'ın (Oxford Committee for Famine Relief) 9 Nisan 2020 tarihinde Covid-19 salgınının yol açabileceği etkiler üzerine bir projeksiyon sunan Yoksulluk Değil, Onurlu Bir Yaşam isimli raporda, gelişmekte olan ülkelere yardım yapılmadığında yaklaşık yarım milyar insanın daha da yoksullaşacağı, ayrıca virüsün engellenmesi için durdurulan ekonomiler sebebiyle de dünya nüfusunun yaklaşık %7'sinin de yoksullar sınıfına girebileceği belirtilmiştir (OXFAM, 2020). Yine aynı raporda, salgının ekonomik krizin ortaya çıkardığı eşitsizlikleri daha keskinleştirdiği, işçilerin yaşam koşullarını ise giderek kötüleştirdiği belirtilmektedir. Gerek zengin gerekse de yoksul ülkelerde işçiler, salgın nedeniyle istihdamda yer alamazken, hastalıkları dolayısıyla kullanabilecekleri ücretli izin haklarına ve evden çalışma imkânlarına da sahip olamamaktadır. Ayrıca dünya genelindeki her beş işçiden sadece bir tanesi işsizlik ödeneği alabilmektedir (OXFAM, 2020). Nitekim yukarıda sadece iki örneği verilen, esasında tüm gruplarıyla afetler karşısında büyük mücadeleler sergileyen dezavantajlı gruplar gerek sosyal ve kültürel hayatları gerekse de afetler karşısında geliştirdikleri baş etme stratejileriyle üzerinde kapsamlı araştırmalar yapılması gereken sosyolojik bir bağlamdır.

Afetlerin sosyolojik bağlamlarından biri olan sivil toplum meselesi de çalışılması gerek konulardan biridir. Hükümet dışı kurumlar olarak ifade edilen sivil toplum örgütleri; kuruluş amaçlarına uygun olarak üstlendiği rollerle bir ara kurum işlevi görmektedir. Hak ve özgürlükler için mücadele etme, lobi ve baskı oluşturma, dezavantajlı gruplara yönelik yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri, bitki ve hayvan temalı örgütlenme gibi birçok faaliyeti yürüten sivil toplum örgütleri, gelişmiş demokrasilerde daha etkin bir politika izleyebilmektedir. Türkiye'nin tarihine bakıldığında, Cumhuriyetten 2000'li yılların başlarına kadar geçen süreçte, devlet-sivil toplum ilişkilerinin demokratik ülkelerdeki gibi bir işleyişe sahip olmadığı açıkça görülmektedir (Can, 2012).

Türkiye'de sivil toplumun gelişmesi, bir yönüyle afetler aracılığıyla mümkün olmuştur. Başka bir deyişle, sivil toplum anlayışının halk ve devlet nezdinde meşruiyet kazanmasında afetlerin önemli bir rolü

vardır. 17 Ağustos 1999 yılında yaşanan deprem, bu konuda milat olmuştur (Fırat, 2020: 173). Çünkü 17 Ağustos Depremi'nde devletten çok daha önce, sivil örgütler arama-kurtarma ve yardım faaliyetleriyle sahadaydı. Deprem öncesinde adını çok az kişinin bildiği AKUT, arama-kurtarma faaliyetleriyle insanların takdirini kazanırken adeta bir devlet kurumu gibi itibar görmekteydi. Çakı'ya göre 1999 depremlerinden sonra sivil toplum örgütlerinin gösterdiği aktif ve pozitif roller, bu örgütlerin toplum nezdinde büyük bir güven kazanmasına; merkezi devletin bu depremlerdeki yetersizlikleri de büyük ölçüde güven kaybına neden olmuştu (2020: 4).

17 Ağustos 1999 Kocaeli Depremi'nin hemen sonrasında bölgede devletin varlığı çok sınırlıydı. Kızılay, depremin en zor zamanları olan ilk beş gün boyunca bölgede görülmedi. Buna karşın komşular, akrabalar, öğrenciden iş adamına kadar geniş bir profile sahip gönüllüler, siyasi parti örgütlenmeleri ve sivil toplum örgütleri, arama-kurtarma faaliyetlerinin başat aktörleriydi (Jalali, 2002: 125). Bütün bu yaşananlara rağmen devlet, yapılanmalarını resmî ideolojiye tehdit olarak gördüğü bazı STK'ların faaliyetlerini dahi durdurma kararı aldı. Despotik olarak nitelendirilebilecek bu devlet anlayışı, afet bölgesinde arama-kurtarma ve yardım faaliyetlerini gerçekleştirmek isteyen bu STK'lara, "ülkedeki İslami köktendinci çevreleri güçlendirme riski" taşıdığı gerekçesiyle izin vermedi.[5] Ancak bu gelişmelere rağmen 17 Ağustos Depremi, esasında bir gerçeği de ortaya çıkardı. Deprem felaketi, örgütlenme faaliyetlerine ve basın özgürlüğüne sayısız engel getiren otoriter bir siyasal sisteme rağmen, sivil toplumun hala Türkiye'de canlı bir güç olduğunu ortaya koydu (Jalali, 2002: 130).

Afet süreçlerinde "sivil toplumun çeşitli avantajlarından ve faydalarından söz edilir. Örneğin, hükümetlerin ve işletmelerin aksine, STK'ların farklı kırılgan ve ötekileştirilmiş gruplar ile (cinsiyet grupları, çocuklar ve yaşlanan nüfus vb.) yakın bir ilişkisinin bulunduğu ve bu gruplarla ilgili güvenlik açığının azaltılmasında STK'ların karar alma süreçlerine dahil edilmesinin afet yönetiminde yeni sınırlar açan benzersiz vizyon ve esneklik" (Çakı, 2020: 9) sağladığı görülebilir. Zira bugün Türkiye'de afet yönetim süreçleri bakımından halk-sivil toplum, halk-devlet ve devlet-sivil toplum arasındaki güven düzeyleri, yirmi yıl öncesine kıyasla değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenliği Çakı'nın çalışmasında görmek mümkündür. Çakı'nın (2020: 35) Balıkesir örnekleminde ele aldığı

[5] İslami sivil toplum örgütlerin (ve aynı zamanda solcu olanların) deprem bölgesinde çalışmalarına müsaade edilmedi ve banka hesapları dondurduldu. Örneğin İçişleri Bakanlığı'nın talimatı üzerine İstanbul Valiliği, Uluslararası İnsani Yardım Örgütü (İHH) ve Mazlumlar için İnsan Hakları ve Dayanışma Derneği'nin (Mazlum-Der) banka hesaplarını dondurdu (Jalali, 2002: 128).

Afet Yönetişiminde Sivil Toplum ve Güven Algıları isimli makalesinde katılımcıların güven düzeyleri şu şekildedir: "Balıkesir'de hane halklarının çok büyük bir kısmı (%80'den fazlası) olası afetlerde tüm ilgili devlet kuruluşlarının (özellikle belediyelerin ve AFAD'ın) ve Kızılay'ın kendilerine doğru bilgi vereceklerine ve yeterli yardım ve desteği sunacağına güvenmektedirler. Bilgi kaynağı olarak hane halklarının yerel medyaya güvenleri (%56), ulusal medyaya güvenlerinden (%65) daha azdır. Hane halklarının bilgi kaynağı olarak sivil toplum kuruluşlarına güvenleri de (%56), yardım kaynağı olarak güvenleri de (%66) devlet kuruluşlarına ve Kızılay'a güvenin çok altında kalmaktadır. Sivil toplumun unsurları kapsamında değerlendirilebilecek bir başka aktör olan dini cemaatlere güven ise (%33) oldukça düşük seviyededir.[6]

Afet sosyolojisindeki güncel çalışma konularından biri de afet yönetimidir. Yabancı literatür incelendiğinde, afet yönetim süreçlerine yönelik araştırmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Afet yönetimi; afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması amacıyla, afet öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken önlemler ve yapılması gereken çalışmaların planlanması, yönlendirilmesi, koordine edilmesi, desteklenmesi ve etkin olarak uygulanabilmesi için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla, imkân ve kaynaklarının belirlenen stratejik hedefler ve öncelikler doğrultusunda kullanılmasını gerektiren, çok yönlü, çok disiplinli ve çok aktörlü, dinamik ve karmaşık bir yönetim sürecidir (AFAD, 2014: 33). Türkiye'nin afet yönetim politikalarının belirlenmesi ve uygulamaya geçirilmesinde, özellikle 1999 Marmara depremlerinin büyük etkisi vardır. Türkiye afet yönetimi hususunda 1999 depremlerinden önemli dersler çıkarmıştır. Bu çerçevede, afet ve acil durumlarda daha ivedi hareket etmek, can ve mal kayıplarını minimize edebilmek ve kurumlar arası koordinasyonu sağlamak için 2009 yılında Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD) kurulmuştur. AFAD; afet süreçlerinde yürüttüğü bilgilendirme, yardım ve dayanışma, psiko-sosyal destek ve yönetim ve müdahale becerisiyle afetlerin önlenmesi ve zararların azaltılması hususunda aktif bir kurum olarak çalışmaktadır.

Afet yönetimine dikkat çekmek için, geçtiğimiz yıllarda ABD Federal Afet Yönetim Kurumu (FEMA) bir etkinlik düzenledi. FEMA bu etkin-

[6] Afet yönetimi sürecinin sağlıklı yürütülmesi, bir ölçüde devlet ve sivil toplum örgütleri arasındaki güven düzeyine bağlıdır. Çünkü devlet ve sivil toplum arasındaki ilişki ve iş birliğinin gücü ve kapsamı güven üzerine kuruludur (Çakı, 2020: 4). Afet yönetim sürecinde devlete ve sivil topluma yönelik güven düzeyi, yirmi yıl önceki durumun aksini ortaya koymaktadır. Bugün devlete ve kurumlarına olan güven düzeyi, sivil topluma ve bir takım sivil toplum unsurlarına yönelik güven düzeyinden yüksektir. Diğer yandan Çakı'nın bu araştırmasının ülke geneline oranlanmasıyla yeniden gerçekleştirilmesi, halk-sivil toplum-devlet arasındaki güven ilişkisine dair daha nesnel sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir.

lik için hazırlattığı tişörtün üzerinde ilginç bir görsel ve yazı paylaştı. Tişörtün üzerinde Nuh'un Gemisi'ni sembolize eden bir gemi görseli, yazıda ise Hz. Nuh'a atfen "ilk afet yöneticisi" unvanı kullanıldı. "Nuh Peygamberin tufanı ve vereceği zararları analiz ederek bir zarar azaltma planı geliştirmesini, bu plan doğrultusunda bir gemi inşa ederek belirli şekilde seçtiği (bir erkek ve bir dişi) hayvanları gemiye alması ve onları kurtarmasını ve tufandan sonra da yeniden serbest bırakmak suretiyle türün ve topluluğun devamını sağlaması" (Taş & Erdal, 2015: 1072) esasında bir afet yönetimi süreciydi. Bugün ise birçok ülke kendi konumları, potansiyeli ve sermayesi oranında afet yönetim sistemini/stratejisini hayata geçirmektedir. Türkiye afetlere müdahalede "afetlerle baş edebilen" bir toplum oluşturma prensibine dayanan bütünleşik afet yönetim sistemini benimsemiştir. Bütünleşik afet yönetim sistemi, "afet ve acil durumların sebep olduğu zararların önlenmesi için tehlike ve risklerin önceden tespitini, afet olmadan önce meydana gelebilecek zararları önleyecek veya en aza indirecek önlemlerin alınmasını, etkin müdahale ve koordinasyonun sağlanmasını ve afet sonrasında iyileştirme çalışmalarının bir bütünlük içerisinde yürütülmesini" (Karaman, 2016: 3) ifade eder. Başka bir deyişle bütünleşik afet yönetimi, "afet öncesinde zarar azaltma ve hazırlık aşamalarından, sonrasında da müdahale ve iyileştirme aşamalarından oluşan döngüsel bir süreç yönetimidir" (Ekşi, 2015: 90).

Afet yönetimi bağlamında afetlere dirençli toplum kavramına da değinmek gerekir. AFAD'a göre afetlere dirençli toplum; afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması konusunda eğitimli ve bilinçli olduğu ve etkin önlemler alabildiği için her tür ve büyüklükteki afetlerden olabildiğince az zarar gören ve hazırlıklı olduğu için de kısa süre içinde ve dışarıdan büyük yardımlar almadan normal yaşam düzenine dönebilen toplulukları ifade eder (2014: 35). Zira toplumun "afet direnci"nin oluşturulması, afet risklerini azaltmanın da yollarından biridir. Toplumların "afetlere bağışıklık" kazanması, çok sayıda afeti deneyimlemekle değil afetlere yönelik bilişsel ve fiziksel hazırlık yapma, afet süreçlerini planlama ve afet sonrası süreci yönetme ve yaşama adapte olma aşamalarının organizasyonuyla mümkündür. Bu bağlamda toplumda "afet kültürü"nün oluşturulabilmesi için aile, eğitim, sağlık, medya ve hukuk gibi ilgili kurum ve kuruluşların bu hususta çeşitli stratejiler ve sosyal politikalar geliştirmesi hayati öneme sahiptir.

Terörizm, afet ve toplum ilişkisinde ele alınması gereken sosyolojik bağlamlardan bir diğeridir. İnsan kaynaklı afetler kapsamında incelenen terörizm, özellikle son otuz yıldır küresel ölçekte neden olduğu büyük can ve mal kayıplarıyla toplumları derinden etkileyen büyük bir afettir. Afet sosyolojisi literatüründe terörizmin bir afet olarak kabul görmesi

oldukça yenidir. Geçmiş dönemlerde afet alanında çalışan sosyologlar; terörizm, rehin alma, etnik çatışmalar, ekonomik ve teknolojik çöküşler gibi insana ve altyapıya büyük zararlar veren olaylara daha az ilgi göstermekte, bu yıkımları afet kapsamı içerisinde değerlendirmemekteydi (Boin & Hart, 2007: 42). Oysa her yıl binlerce insan, terör saldırılarında hayatını kaybetmekte ya da yaralanmaktadır. Ayrıca terörizm, fiziksel ve yaşamsal kayıpların yanı sıra siyasal, sosyal, ekonomik ve psikolojik hasarlara da neden olmaktadır (Palabıyık, 2020: 99). Örneğin Amerika'da 2001 yılında Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırı ve 1995 yılında Oklohama'da federal hükümet binasının bombalanması, 2002 yılında Endonezya'nın Bali şehrinde gerçekleştirilen bombalı saldırı, Rusya'da 2002 yılında Moskova Tiyatrosu'na ve 2004 yılında Beslan'da okula yapılan terör saldırıları, 2003 yılında ve daha sonraki yıllarda İstanbul'da yapılan bombalı saldırılar, 2004 yılında İspanya'da Madrid Tren İstasyonu'na yapılan bombalı saldırı, İngiltere'de 2005 yılında Londra Metrosu'na yapılan bombalı saldırı (Waugh, 2007: 395) ve daha onlarca terör saldırısı, neden olduğu kayıp ve hasar bakımından terörizmin bir afet olarak değerlendirilmesi için yeterli veriler sunmaktadır.

11 Eylül 2001'de (9/11) Amerika'da İkiz Kulelere ve Pentagon'a uçakla yapılan saldırılarda 3000 kişinin hayatını kaybetmesi, afet sosyolojisi çalışmalarına yeni bir yön kazandırdı. Ayrıca bu saldırılardan sonra afet sosyolojisine yönelik ilgi de artmaya başladı. Bu çalışmaların bir kısmında afet olarak kabul edilen terörizm ile "doğal afetler" arasındaki ayrışmalar incelendi. Bu konu üzerine çalışan sosyologlardan bir olan Waugh'a (2007: 392) göre terörizm kaynaklı afetleri doğal afetlerden ayıran birkaç husus bulunmaktadır. İlki, terörizmin neden olduğu afetler bir kazadan dolayı ya da doğa olayları sonrasında oluşmamaktadır. Kaldı ki bu saldırıları gerçekleştirerek afete dönüştürenler bizzat belirli bir hedefe doğru yönelen ve hemcinslerine zarar vermeyi planlayan insanlardır. İkincisi, doğal afetlerin oluşması ve yıkıcı etkisi, hukuk düzleminde herhangi bir suç teşkil etmemektedir. Mesela yıkıcı bir depremin yaşanması, sonuçları bakımından kurum ve şahısların ihmalleri bulunmuyorsa, kriminal bir olay değildir. Oysa terörizmin neden olduğu afetler, aynı zamanda baştan sona suçla ilgili olmakla beraber bir güvenlik meselesidir. Üçüncüsü ise doğal afetlere müdahale çeşitli devlet kurumları, sivil toplum örgütleri ve gönüllüler aracılığıyla ve çoğunlukla "yardım" eksenli gerçekleştirilirken, terörizm kaynaklı afetlere müdahale asker ya da polis gibi kolluk kuvvetleri aracılığıyla ve yasal olarak sorumlularına "ceza" verme şeklinde gerçekleşir.

Türkiye terör afetinden en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. ASALA, PKK, DHKP-C, DAEŞ ve FETÖ gibi terör örgütlerinin

gerçekleştirdiği eylemler, çok sayıda can ve mal kaybına sebep olduğu gibi birçok toplumsal sonuçlar da doğurmuştur. Zorunlu göç, çarpık kentleşme, psiko-sosyal sorunlar, uyum problemleri, suça sürüklenen çocuklar, dezavantajlı gruplar, işsizlik, fırsat eşitsizlikleri, toplumsal kutuplaşma ve ayrımcılık gibi sosyal problemlerin yaşanmasında, temel faktörlerin yanında terörizm de etkili olmuştur (Bkz. Palabıyık, 2015: 512). Bugün terörist faaliyetler sadece Türkiye'yi değil dünyayı tehdit eden küresel bir afete dönüşmüştür.

Bu başlık altında afetlerin bir takım sosyolojik bağlamlarına değinildi. Ekonomi, din, psiko-sosyal durum, dezavantajlı gruplar, sivil toplum, afet ve kriz yönetimi ve terörizm bağlamlarında afet-toplum ilişkisine dair bir çerçeve sunuldu. Kuşkusuz afetin sosyolojik bağlamları bu tartışma alanlarıyla sınırlı değildir. Yabancı ve Türkçe literatür zenginleştikçe bu bağlamlara kuşkusuz yenileri de eklenecektir.

Sonuç

İklim koşulları, jeolojik yapı ve çatışma alanları gibi afetlerin meydana gelmesine müsait bir coğrafyada yer alan Türkiye'de, afetlere yönelik sistematik çalışmalar yapıl(a)mamasının eksikliği her zaman hissedilmiştir. Deprem, terör, salgın, sel, çığ gibi geçmiş dönemlerde büyük afetler yaşayan ve halen bu afet riskleriyle karşı karşıya olan Türkiye'de, afet-toplum ilişkisinin sosyolojik perspektiften ele alınması, akademik bir keyfiyet değil esasında bir zorunluluktur. Ayrıca afetlere yönelik yapılacak sosyolojik çalışmalarla, afet sosyolojisi disiplininin ve literatürünün hızlı bir şekilde gelişeceği ve Türk sosyolojisinde bu disipline dair yeni bir alan açılacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla afet sosyolojisine yönelik yapılacak bu çalışmaların önceliği, afet kavramına sosyolojik bir karakter kazandırmak olmalıdır.

Afetler, teknik boyutlarının çok öncesinde toplumsaldır. Bunun içindir ki örneğin yıkıcı bir deprem yaşandığında, deprem bilimcilerin medyaya çıkartılarak bilimsel (!) tahminlerini ifade etmelerinden ziyade sosyal ilişkileri, toplumun psikolojisini, sosyal politikaları, bütünleşik afet yönetimi gibi konuları dile getirebilecek sosyal bilimcilerin ve özelde sosyologların analizlerini ifade etmelerine imkân tanınmalıdır. Hatta bu tartışmalar, afetlerin yaşanmasından hemen sonra değil afetlerin gerçekleşmesinden çok önce yapılmalıdır. Afet sosyolojisi literatürüne dâhil edilebilecek her çalışma, Türkiye'nin afetle mücadelesine katkı sağlayacak yeni bilgi ve bulguları tedarik edecektir. Aynı zamanda bu katkılar, toplumumuzun afet kültürünün gelişmesine, böylelikle *afete dirençli toplum* niteliği kazanmasına da yardımcı olacaktır.

Kaynakça

AFAD (2014). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. Ankara.

Akgüngör, Ç. A. (2010). "Toplumbilim Perspektifinden Afeti Düşünmek". LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 1 (1): 3-22.

Akgüngör, Ç. A. (2011). 17 Ağustos 1999 Depreminde İki Çimento Fabrikası: Bir Afet Sosyolojisi Çalışması. İstanbul: Beta Yay.

Albala-Bertrand, J.M. (2007). "Globalization and Locolization: An Economic Approach". Handbook of Disaster Research. Ed. H. Rodriguez & Diğer. New York: Springer. 147-166.

Alkın, R. C. (2020). "Dünyada ve Türkiye'de Afet Sosyolojisi: Afetlerin Sosyolojideki Yerine İlişkin Bir Literatür Taraması". Afet Sosyolojisi. Ed. İ. Can. Konya: Çizgi Kitabevi. 63-88.

Aydemir, M.A. (2020). "Afetlerde Ortaya Çıkan Kültürel Durum ve İnsan Halleri: Afetzede Tiplemesi Üzerine Deneyimsel Bir Analiz". Afet Sosyolojisi. Ed. İ. Can. Konya: Çizgi Kitabevi. 305-328.

Aydın, D. (2013). Afet Sonrası Psikososyal Destek Uygulamaları. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. İstanbul.

Ballano, V. O. (2017). Law, Normative Pluralism, and Post-Disaster Recovery. Singapore: Springer.

Bayhan, V. (2012). "Travmatik Kaos Ortamında Depremi Anlamlandırmanın Sosyolojik Bağlamı". Sosyologca. 3: 335-347.

Beck, U. (2011). Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru. Çev. K. Özdoğan & B. Doğan. İstanbul: İthaki Yay.

Birekul, M. (2020). "İnsan/Doğa İlişkisi: Bir 'Doğal/Sosyal Afet' Olarak Küresel Isınma ve İklim Değişiklikleri". Afet Sosyolojisi. Ed. İ. Can. Konya: Çizgi Kitabevi. 153-165.

Boin, A. & Hart, P. (2007). "The Crisis Approach". Handbook of Disaster Research. Ed. H. Rodriguez & Diğer. New York: Springer. 42-54.

Bolin, B. (2007). "Race, Class, Ethnicity, and Disaster Vulnerability". Handbook of Disaster Research. Ed. H. Rodriguez & Diğer. New York: Springer. 113-129.

Bozkurt, V. (2000). Deprem ve Toplum. İstanbul: Alfa Yay.

Can, İ. (2012). "Küreselleşme Bağlamında İslam'ın Yeni Sivil Toplum Söylemi ve İnsani Yardım Vakfı İHH". Muhafazakâr Düşünce. 8 (29-30): 101-132.

Çakı, F. (2020). "Afet Yönetişiminde Sivil Toplum ve Güven Algıları". Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi. 6 (12): 1-45.

Demir, A. (2020). "Afetlerde Dezavantajlı Gruplar". Afet Sosyolojisi. Ed. İ. Can. Konya: Çizgi Kitabevi. 265-284.

Dölek, İ. (2020). Afetler ve Afet Yönetimi. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi

Drabek, T. E. & McEntire D. A. (2003). "Emergent Phenomena and the Sociology of Disaster: Lessens, Trends, and Oppurtunities from the Research Literature". Disaster Prevention and Management. 12 (2): 97-112.

Drabek, T. E. & Evans J. (2007). "Sociology, Disasters and Emergency Management: History, Contributions, and Future Agenda". Disciplines, Disasters, and Emergency Management: The Convergence and Divergence of Concepts, Issues, and Trends From the Research Literature. Ed. McEntire D.A. Charles C. Thomas Publisher Ltd., Springfield, Illinois, 61–74.

Duman, M. Z. (2016). Sosyolojik Açıdan Deprem ve Din: Depremlerin Dini İnanç ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Ekşi, A. (2015). "Afet Yönetiminde İçsel Denetim Aracı Olarak Etik". International Journal of Economic and Administrative Studies. 8 (15): 89-102.

Enarson, E. & Diğer (2007). "Gender and Disaster: Foundations and Directions". Handbook of Disaster Research. Ed. H. Rodriguez & Diğer. New York: Springer. 130-146.

Ersoy, Ş. (2016). 2015 Yılının Doğa Kaynaklı Afetleri "Dünya ve Türkiye". Ankara: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yay.

Eyre, A. (2007). "Remembering: Community Commemoration After Disaster". Handbook of Disaster Research. Ed. H. Rodriguez & Diğer. New York: Springer. 441-455.

Fırat, M. (2020). "Doğal ve Toplumsal Bir Afet Olarak Deprem". Afet Sosyolojisi. Ed. İ. Can. Konya: Çizgi Kitabevi. 167-187.

Furedi, F. (2007a). "New Dimensions: The Growth of A Market in Fear". Handbook of Disaster Research. Ed. H. Rodriguez & Diğer. New York: Springer. 508-520.

Furedi, F. (2007b). "The Changing Meaning of Disaster". Area. 39 (4): 482-489.

Gökçen, A. (2020). "Afet Kavramı ve Başlıca Afet Türleri". Afet Sosyolojisi. Ed. İ. Can. Konya: Çizgi Kitabevi. 41-62.

Jalali, R. (2002). "Civil Society and The State: Turkey After The Earthquake". Disasters. 26 (2): 120-139.

Kalkınma Bakanlığı (2014). Onunca Kalkınma Planı (2014-2018): Afet Yönetiminde Etkinlik (Özel İhtisas Komisyonu Raporu). Ankara

Karaman, Z. T. (2016). "Afet Yönetimine Giriş ve Türkiye'de Örgütlenme". Bütünleşik Afet Yönetimi. Ed. Z. T. Karaman & A. Altay. İzmir: İlkem Yayınları

Kasapoğlu, A. & Ecevit M. (2001). Depremin Sosyolojik Araştırması. Ankara: Sosyoloji Derneği Yay.

Köse, A., & Küçükcan, T. (2006). Deprem ve Din. İstanbul: Emre Yayınları.

OXFAM (2020). Dignity Not Destitution: An 'Economic Rescue Plan For All' to Tackle the Coronavirüs Crisis and Rebuild A More Equal World. https://www.oxfam.org/en/research/dignity-not-destitution. Erişim Tar. 29. 04. 2020

Özmen, F. & Sever, R. (2019). "Türkiye'de Doğal Afetler Üzerine Yapılan Lisansüs-

tü Tezler Hakkında Bir İnceleme (2000-2017)". Turkish Studies-Educational Science. 14 (3): 801-831.

Özuğurlu, A. (2012). "Afetler ve Kentleşmenin Neoliberal Dönüşümü". Mülkiye. XXXVI (274): 149-158.

Palabıyık, A. (2020). "İnsan Kaynaklı Afetler Üzerine Sosyolojik Bir Tahayyül". Afet Sosyolojisi. Ed. İ. Can. Konya: Çizgi Kitabevi. 91-110.

Palabıyık, A. (2015). "Toplumsal Hareketler Bağlamında PKK Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 8 (39): 511-528.

Quarantelli, E. L. & Diğer (2007). "A Heuristic Approach to Future Disasters and Crises: New, Old, and In-Between Types". Handbook of Disaster Research. Ed. H. Rodriguez & Diğer. New York: Springer. 16-41.

Quarantelli, E. L.(2005). "A Social Science Research Agenda for The Disaster of the 21st Century: Theoretical, Methodological and Empirical Issues Their Professional Implementation". What Is A Disaster?. Ed. R. W. Perry & E. L. Quarantalli. International Research Committee on Disasters. USA

Stallings, R. A. (2002). "Weberian Political Sociology and Sociological Disaster Studies". Sociological Forum. 17 (2): 281-305.

Stallings, R. A. (2006). "On Sociological Theory and the Sociology of Disasters: Moving from Periphery to Center". IRCD Business Meeting, World Congress of Sociology, Durban, South Africa, 25 July 2006.

Sorokin, P. A. (1942). Man and Society in Calamity: The Effects of War, Revolution, Famine, Pestilence upon Human Mind, Behavior, Social Organisation and Cultural Life. Virginia: William Byrd Press.

Taş, Ş. & Erdal, M. (2015). "Afet Yönetiminde Sürdürülebilirlik". II. Internaitonal Sustainable Buildings Symposium. Ankara. 1072-1078.

Tunçdemir, C. (2015). "Felaketlerde Kimler, Niçin Hayatta Kalır?". http://portal.dpu.edu.tr/semre.ozcan/makale_oku/70/felaketlerde-kimler-nicin-hayatta-kalir. Erişim Tarihi: 27.08.2020

Waugh, W. L. (2007). "Terrorism as Disaster". Handbook of Disaster Research. Ed. H. Rodriguez & Diğer. New York: Springer. 388-404.

Yavuz, A. & Dikmen, S. (2015). "Doğal Afetlerin Zararlarının Finansmanında Kullanılan Afet Öncesi Finansal Araçlar". Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi. 3 (2): 303-322.

Yılmaz, A. (2003). Türk Kamu Yönetiminin Sorun Alanlarından Biri Olarak Afet Yönetimi. Ankara: Pegem A Yay.

URL – 1: https://www.worldometers.info/coronavirus/. Erişim Tarihi: 24.09.2020

URL – 2: https://tr.wikipedia.org/wiki/Halifax_Patlamas%C4%B1. Erişim Tarihi: 27.08.2020

URL–3:https://www.cnnturk.com/video/dunya/son-dakika-patlamadan-1-ay-sonra-beyrut-limaninda-buyuk-yangin. Erişim Tarihi: 24.09.2020